

STANDEISKY ÉVA

KÖLTÉSZET A RÁKOSI-KORSZAKBAN ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM IDEJÉN

Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég! Agitatív antológiaköltészet Magyarországon, 1945–1956. Válogatta és szerk. L. Simon László. A bevezető tanulmányt írta Buda Attila. Budapest, 2002, Korona, 446 o.; *Piros a vér a pesti utcán. Az 1956-os forradalom versei és gúnyiratai.* Összeállította Győri László. Budapest, [2001], Magyar Napló, 318 o.

Diktatúrákban és nagy politikai, társadalmi változások idején megszorodnak a versfaragók száma. Ki megrendelésre, ki megrendülésből lép közhelyszerű – a kor történéseire közvetlenül reagáló – versezetekkel a nyilvánosság elé. A politikai alkalmi versek között kevés az igazán sikerült. Némelyiket a dallam és a rendeltetés viszi sikerre: ilyen a *Marseillaise*, amelynek zenéjét és szövegét egy hadmérnök írta, vagy a népi kollégisták indulója, a *Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fűjják...* Ez utóbbi egy népdal dallamára írt versezet Jankovich Ferenc tollából. Azok a „forradalmi versek”, amelyeket dilettáns szerzők írtak, többnyire ügyetlen, hevenyészett klapanciák. A felfokozott lelkiállapot gyarló, sematikus megjelenési formái.

Petőfi Sándor *Nemzeti dala* a klasszikus alkalmi költemények közé tartozik. E versben a korhoz kötöttség az általánossal, az időállóval ötvöződik. Nem véletlen, hogy a *Nemzeti dal* a függetlenséget és szabadságot követelő 1956-os forradalom legnépszerűbb, legtöbbször szavalt verse lett.

A közelmúltban került az olvasók elé az ötvenes években megjelent versek gyűjteménye – *Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég!* –, valamint az 1956-os forradalom idején íródott verseket közlő *Piros a vér a pesti utcán* című antológia. A két történelmi kor alkalmi versei között feltűnő a rokonság. A hasonlatosság oka a versekből áradó ünnepélyesség, a felfokozott érzelmek, a leegyszerűsített világlátás és a gyarló versezet: döcögő rímek, megbicsakló verslábak, gyakori képzavarok.

A két kötetben szereplő alkotók nagyrészt ugyanazok. Néhány név az ismertebb költők közül: Benjámin László, Devecseri Gábor, Eörsi István, Jankovich Ferenc, Képes Géza, Kónya Lajos, Nagy László, Somlyó György, Tamási Lajos, Zelk Zoltán. A szerzők között elfeledett vagy már alig emlegetett nevekkkel is találkozhatunk: Gazdag Erzsi, Pál József, Petrovác István, Sipos Gyula.

A műfaj is rokonítja a két kötetet: mindkét antológiában zömmel alkalmi versek vannak. Ezek egyik válfaja a siratóénekek. Sztálin halálakor elárasztották a sajtót a vigasztalhatatlan bánatról tanúskodó gyászdalok, közülük jó néhányat olvashatunk a Rákosi-korszak versantológiájában. Zelk Zoltán 1949-ben Sztálinról írt ódát, *A hűség és a hála énekét*, 1956. október végén pedig az elesett forradalmárokat siratta, akik éppen a sztálini önkény magyarországi változata ellen lázadva lelték halálukat (*Feltámadás*). Győri László versgyűjteményében 24 siratóéneket olvasható, szerzőik zöme „egyverses” alkalmi költő.

Nem szerencsés az agitatív költeményeket tartalmazó kötet alcímében a megjelölt időkeret: az 1945 és 1956 közötti periódus. Jobb lett volna a címlapon a merítés tényleges időhatárait – 1949 és 1953 – feltüntetni. Alkalmi politikai versek a kommunista hatalomátvétel előtt is születtek – a Magyar Kommunista Párt VII. kerületi szervezete például *Májusi kórus, 1945* címmel adott ki ultrabalos zengzeményeket, alcíme szerint *harcos versek gyűjteményét* –, ezek azonban nem egy hivatalos állami ideológia megjelenési formái voltak.

Bár a pártállami periódus 1948-tól 1989-ig tartott, pártállami, szovjetizált irodalomról inkább csak 1949 és 1953 között beszélhetünk. A teljes kommunista hatalomátvétel, 1948 után jelentek meg azok az antológiák, amelyekből az agitatív versek 2002-ben megjelent gyűjteménye szemezget.

Milyen volt a Rákosi-korszak szépirodalma? A legújabb irodalomtörténeti kutatások szerint gyenge minőségű és hagyományidegen, s ezt támasztja alá a recenzeált kötet is. (Kulcsár Szabó Ernő 1993-ban megjelent munkája – *A magyar irodalom története, 1945–1991* – szerint 1948 és 1960 között nem is volt magyar irodalom. Magyarországon a második világháború után megszakadt az irodalmi élet folytonossága, és csak valamikor a hatvanas évek elején kezdődött meg a felzárkózás a korábbi évtizedek trendjeihez.)

A Rákosi-diktatúra idején alkalmi verseket gyártó költők a szocialista realizmus követelményeihez igyekeztek igazodni. Ennek az erőszakolt stílusnak (?), módszernek (?) két lényegi eleme volt: a pártosság és a népiség. A pártosság az egypártiságot, a kommunista – marxista–leninista–sztálinista – ideológia feltétel nélküli elfogadását, a népiség az európai, illetve a magyar polgári hagyományoktól való elzárkózást jelentette, valamint előnyben részesített egy nagyon szelektált klasszikus irodalmi hagyományt és a népköltészetet. A fentiekből következtet a harmadik kívánalom: a közérthetőség, amely egyébként csaknem minden alkalmi politikai költemény sajátja.

A két kötet között az összeállítók következetlenségében is kimutatható a hasonlóság. Mind L. Simon László, mind Győri László felvett olyan verseket is kötetébe, amelyek kilógnak az általuk meghatározott keretből. Illyés Gyula koalíciós időszakban született *Cserepezője* nem agitatív vers, az *Egy mondat a zsarnokságról* pedig nem a forradalom verse, még akkor sem, ha a forradalom idején jelent meg nyomtatásban – 1956. november 2-án közölte az *Irodalmi Ujság* –, hiszen 1950-ben keletkezett. Az immár klasszikus költemény a Rákosi-kor, a magyarországi sztálinizmus lényegét adja vissza, mintegy összefoglalja mindazt, ami miatt a forradalom 1956 októberében kitört. Ez a vers úgy fog megmaradni az utókor emlékezetében, mint az ötvenes évek megjelenítése, s ugyanakkor a mindenkori zsarnokság költői ábrázolása. A leggyakoribb szó mindkét kötetben a „nép” és a „szabadság”. A Rákosi-korszak antológiájában meghamisítva, eredeti értelméből kiforgatva, álságos körítéssel ismétlődik ez a két szó, a forradalom alatt keletkezett versek gyűjteményében leegyszerűsítve, felmagasztosítva találkozunk velük unos-untalan.

Mindkét antológiában gyakran előfordul Rákosi Mátyás neve. Az agitatív versek gyűjteményében pozitív figuraként, az 1956-os antológiában éppen ellenkezőleg: Rákosi ott Gerő Ernővel együtt a magyarság legfőbb megrontója. Az első antológiában a versfaragók talán csak Sztálint emlegetik Rákosinál gyakrabban.

Aki a két kötetet párhuzamosan olvassa, elmélkedhet az ismert személyiségek megítélésének változásán. Eszébe juthatnak azok az anyák, akik a második világháborút közvetlenül követő években előszeretettel adták gyermeküknek a Mátyás nevet, s kérték fel a népszerű politikust keresztapának, továbbá a szintén ezekben az években tartott közvélemény-kutatások, amelyek szerint Rákosi az egyik legnépszerűbb magyar politikus volt 1945–1947-ben. Gondolhat esetleg a kommunisták iránti elfogultsággal egyáltalán nem vádolható Zsolt

Bélára, aki egyik 1945-ös írásában nagy formátumú, kiemelkedő képességű államférfinak írja le Rákosit. Az írók sem csupán megrendelésre dicsőítették a kommunista vezetőt: Rákosi „megrészegette őket hatalmával, mindentudásával, azzal, hogy őt, a kávéházakban kisebb baráti kölcsönökből élő Zelk Zoltánt vagy Benjámin Lászlót személy szerint figyelni, tudja, min dolgozik, zsírosan kövér jóindulattal teszi vállára a kezét, az író egója, mint a vajban hempergetett hirtelensült feloldódhat ebben az atyai szigort, de atyai melegséget is sugárzó férfiúnak rendkívüli személyiségében. Mert rendkívüli személyiség volt Rákosi kétségtelenül, akik ismerték, azt állítják, hogy négy nyelven olvasott, tizenhat órát dolgozott, és félelmetes memóriája volt. Nem tudom, hogy így volt-e, hiszen a megszédítettek legtöbbje csak kávéházi műveltségű volt, vagy pedig fiatal, a népből felhozott parasztfiú, aki a főváros csillogásától, az őt érő kitüntetésektől megszédült. Mondom, nem tudom, mennyire volt művelt ez a hatalomvágytól 24 órán át lihegő sarlatán, és ezért nem hiszem, hogy Diderot-t olvasta volna. Pedig irodalompolitikájának alapja Diderot-tól származik. Diderot ugyanis 1774-ben megjelent művében, melyben tanácsokat ad uralkodóknak, a 87. aforizmában ezt mondja: »Az írónépséget könnyű és olcsó korrumpálni, nem kell hozzá más, csak egy nagy adag nyájasság, időnként egy kis cirógatás meg némi pénz.« – írja Czigány Lóránt *Nézz vissza haraggal!* című kötetében (Budapest, 1990, Gondolat, 85. o.).

Közös mindkét antológiában a hit, annak biztos tudata, hogy az 1945, illetve az 1956 előtti világhoz képest valami igazságosabb, emberségesebb következik. Kuczka Péter *Béke* című versét évtizedeken át tanulták a kisiskolások, talán e könnyen elsajátítható versnek is köszönhető, hogy az idősebb nemzedékek nem egy tagjában a Gellért-hegyen álló Szabadság-szobor ma is e költemény utolsó versszakát idézi föl: „Látod, felettünk kék az ég, / rajta néhány felhőt sodor / az enyhe szél. Ott nyugaton / sok éhes ember kóborol. / Hol lesz békéjük és mikor? / Itt nyugalom van, és magasra / nyújtja a pálmát a szobor.” (398. o.) Akkoriban fel sem tűnt a bombasztikus jelleg, a propagandaíz. Most olvasva szembeötlő.

A sztálini kor verseit közlő antológiából kitűnik, hogy az 1945 utáni demokratikus, anti-kapitalista, közösségi ethosz sok költőnél szinte észrevétlenül csúszott át a sztálinista-rákosista diktatúra dicsőítésébe: a költők nem érzékelték, hogy mikor lettek lelkes társadalomjobbítókból szolgálkká. Legtöbbjük a sztálinizmusból kiábrándulva is hívő maradt, bízott a megtisztult szocializmusban, a kommunizmus reformálhatóságában. Erről tanúskodó verseik Győri László 1956-os antológiájában olvashatók.

Az 1956-os versek megformáltságukat, esztétikai értéküket tekintve még az agitatív verseknél is silányabbak. Ezek zömükben korabeli újságokból, röpiratokból, perdokumentumokból kerültek a kötetbe. Míg 1949 és 1956 között mindent ellenőrzött a hatalom, 1956-ban nem volt semmiféle kontroll, olykor önkontroll sem. A forradalom alatt elszaporodó lapok szerkesztői örültek, ha verssel jelentkezett náluk valaki. Általános iskolai tanulók, aktív dolgozók és háztartásbeliek ragadtak tollat, hogy felfokozott érzelmeiket versben vessék le.

Győri László felfigyelt arra, hogy a többnyire patetikus versezetek mellett a november 4-i szovjet megszállást követően közkezen forogtak a bábkormányt – és mindenekelőtt Kádár Jánost – bíráló, vitriolos stílusú versek, mondókák, viccek, átiratok. Be is válogatott közülük jó néhányat a kötetébe, gúnyiratnak minősítve őket. Ezzel óhatatlanul megbontotta a kötet egységét, az olvasók azonban nyertek vele. Győri két változatban is közreadta a *Miatyánk* aktuális átiratát (239., illetve 240. o.). Az alakváltozatok a népszerűség bizonyítékai. A szájhagyomány útján terjedő népköltészeti alkotásoknak nincs szerzőjük: ilyen 1956-os „népdal” a *Méltó a gyűlöletre* (225. o.), az *Elnyomónkhoz* (229. o.), a *Verje meg az Isten* (231. o.), az *Áruló* (251. o.) és a *Hozzátok tartozom* (266. o.). Ezek a versek már a forradalom leverése utáni

közhangulatot tükrözik. Akkor a szerzőség vállalása a letartóztatás veszélyét jelentette. (A Rákosi-t dicsőítő „népdalok” minden bizonnyal megrendelt alkotások voltak: a hatalmon lévők ily módon is bizonygatni akarták vezérük népszerűségét. Ezekből egyet sem közöl a 2002-ben megjelent válogatás.)

A 2002-es antológia szerint Nagy Imre nevét nem örökölte meg a forradalmi „népköltészet”. A politikus zavarba hozta a korszerelőket. Az emberek nem tudták eldönteni, hogy Nagy Imre kommunista-e, vagy a „nép barátja”. A forradalom első napjaiban inkább az előbbi, novembertől már inkább az utóbbi felé hajlottak. Róla is született azért röpiratmondóka, amely hiteles kordokumentumnak tekinthető: „Ki az a Kádár? / Ócska nóták trombitása, / elnyűtt hamisság forrása, / foglyul ejtett esetlen báb, / Azt teszi, mit Moszkva diktál, / Csakhogy ezt mi nem engedjük, / a szemetet kiséperjük, / Nagy Imre a mi barátunk, egy szívvel mellette állunk.” (Politikatörténeti Intézet Levéltára, 290. f.)

Az 1956-os forradalom idején született versek közül a történeti kutatások előrehaladtával egyre több válik majd ismertté. A periratok között nemritkán találunk lefoglalt bűnjelként 1956-os témájú verseket. Abrudbányai János kocsordi unitárius lelkész ellen például azért is indítottak eljárást, mert 1956 karácsonyán forradalomra emlékező versét szerette volna előadatni tanítványaival. A november 4-e utáni versek zöme a hivatalos, hamis forradalomértelmezés népi cáfolata, illetve siratóének. Abrudbányai 26 versszakos elbeszélő költeményének a Rákosi-korszakot megjelenítő részéből idézek: „Idegen dal csengett egyre, / másnak lett abból kenyere. / A verejték másnak hullott, / sok-sok álom szertefoszlott.” Az október 23-i tüntetést elmesélő versszakok egyike: „A hangulat melegedett, / Gerő egyre fenyegetett, / de beszédét el nem mondta, / a tüntetés leváltotta.” A forradalomról: „Normák ellen fellázadtak, / milliók új sorsra vágytak. / Oldottak a bús keservek, / örömben csillogtak a könnyek.” (Dikán Nóra: *Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. II/2. köt.* Nyíregyháza, 1993, [k. n.], 219–221. o.)

Ha a két kötet nem nyújt esztétikai élményt, mi indokolja mégis megjelentetésüket? Győri László kordokumentumnak tekinti gyűjteményét, és az ötvenes évek „agitatív” verseit újraközlő összeállítás célja is a letűnt kor hangulatának reprodukálása lehetett. Kordokumentumok-e valójában ezek a versek? Igen is, nem is. A Rákosi-kornak csak a paródiáját kapjuk, a forradalomnak pedig inkább csak naiv, egyoldalú, érzelmi megjelenítését. A dokumentumkiadványokkal szemben mégis van előnyük. A korabeli iratok ugyanis mozaikszerűségük, partikularitásuk miatt még a verseknél is kevésbé képesek visszaadni a múlt történéseit. A vastag, tudományos jegyzetekkel teletűzdelt forráskiadványok hatása pedig meg sem közelítheti egy versantológiáét.

A „megoldás” a versgyűjtemények esetében is az értelmezés, a kormagyarázat lehetne, ami történelmi összefüggésbe ágyazná a verseket, helyretenné torzításait. Erre a feladatra az ötvenes évek agitatív verseit tartalmazó antológia bevezetőjében Buda Attila vállalkozott, próbálkozása azonban nem egyértelműen sikeres. Buda friss és esetleges olvasmányélményeire támaszkodva – Rákosi Mátyás önéletrajzára hivatkozik a leggyakrabban – csodálkozik rá a számára érezhetően fényévnyi távolságban lévő ötvenes évekre, s a Rákosi-érát a kordivatnak megfelelően kiterjeszti az 1945–1947-es koalíciós időszakra is. Ide-oda kapkod, keveri a lényegest a lényegtelennel, olykor felületesen ítélezkedik. Mintha nagyigényű, de elnagyolt egyetemi dolgozatot olvasnánk, amelynek szerzője abban a tudatban ír, hogy elfogulatlan korszintézist alkot. Ezt fejeli meg egy korszerűnek hitt, valójában hiányos irodalomjegyzékkel. Nem említi Czigány Lóránt idézett könyvét, amelyből különösen az egyik fejezet – a „Neved ki dicccsel ejtené...”. Személyi kultusz Ferenc József és Rákosi Mátyás korában című – Buda bevezetőjénél jobban eligazíthatná az ötvenes évek szellemiségéről hallomásból sem

igen tájékozott olvasót. Mindezt azért is tesszük szóvá, mert a kötet – legalábbis a benne olvasható minősítés szerint – oktatási célú szöveggyűjtemény.

Mindkét kötetben dilettánsok, fűzfapoéták versei hemzsegnek. Vajon megéri-e a leszűkített korábrázolás kedvéért zömmel gyenge verseket tartalmazó köteteket megjelentetni? A bajokat még tetézi, hogy az agitatív antológia a korhűség kedvéért a korabeli helyesfrást követi, és a sajtóhibákat megtetézi néhány mai keletű elírással.

Buda Attila és L. Simon László kötetét a Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjára készült ajándékok fotói illusztrálják – kedvencem a feliratos, sarló-kalapácsos, finom művű hálási csipke –, bár egy idő után egyhangúvá válik a népi giccs. A kötet borítója szerintem elhibázott: Uitz avantgárd zászlóvivői – a kép alkotója és keletkezésének ideje sehol sincs felüntetve – nem illenek a kötetbeli, zömmel szocreál versekhez. Egy Sztálin-barokk stílusú kép talán szerencsésebb választás lett volna.